

ТРОЇЦЬКА О.М.,
кандидат філософських наук, доцент, докторант
Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова (Київ, Україна)
troizka@ukr.net

РЕІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЄ ОСМИСЛЕННЯ ЇЇ ЗНАЧУЩОСТІ, МОЖЛИВОСТЕЙ І МЕЖ

Реінтерпретація толерантності: філософсько-освітнє осмислення її значущості, можливостей і меж. У статті представлена спроба реінтерпретації толерантності як уточнення зміни її значення та смислів на основі філософської рефлексії можливостей, меж і потенціалу. Автор характеризує суттєву роль освіти, зокрема полікультурно орієнтованої її складової, та розкриває можливості й потенціал цієї освіти з виділенням конструктивних позицій. Розуміння толерантності у сучасних умовах потребує філософсько-світоглядної рефлексії, що збагатить життєвими смислами толерантнісне піднесення. культурно-освітній простір та врахування його впливів на толерації.

***Ключові слова:** культурно-освітній простір, можливість, освіта, посибілістське мислення, потенціал, реінтерпретація, толерантність, цілісність розвитку людини.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

В історії загальнолюдського поступу та становлення людини, здатної оцінити виклики часу, сучасність постає випробуванням її розуму, духу, потенціалу піднесення у духовно-моральному та інтелектуальному розвитку. Якщо перевести зміст статті в об'єктну площину філософії, то, спираючись на визначення її об'єктом – відносин «людина-світ», а предметом – сторін та властивостей тієї реальності, що досліджується, слід зазначити, що весь філософський аналіз робиться, насамперед, для того, щоб людина отримувала певні усталені життєві орієнтири та набувала сенсу свого буття. Суттєвою проблемою в цьому плані можна назвати співвідношення монологічності й діалогічності людини, її толерантності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на яку спирається автор.

На різних напрямках гуманістичного знання, особливо в розумінні важливості й ролі в цьому процесі освіти, вже досягнуті певні результати. Толерантність як єдність у різноманітті, повага, розуміння культур і форма самовираження й саморозвитку особистості була і залишається предметом ґрунтовних досліджень в історико-філософському ракурсі (Дж.Локк, Х.Ортега-і-Гассет, Ю.Габермас, М.Уолцер та ін.). Глибокому всебічному аналізу толерантності присвячені праці сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників (К.-О.Апель, А.Асмолов, Г.Балл, М.Бубер, Я.Довгополова, Ю.Іщенко, В.Лекторський та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Проблемна ситуація.

Разом із тим, якщо освіта значною мірою представлена з очевидним перебільшенням її можливостей та потенціалу, то й межі толерантності тлумачаться виключно як деякі незначні упущення з боку освітніх інституцій. Саме тому на рівні філософської рефлексії існує необхідність розглянути концептуальні засади та теоретичні конструкти нового прочитання одвічної проблеми формування комунікативної компетенції людини та розгортання її природної діалогічності й толерантності.

Метою статті визначено реінтерпретацію толерантності як уточнення і зміни не стільки її значення та ролі в тій чи іншій сфері життя (це є предметом конкретних наук), скільки як кристалізацію її смисложиттєвого поля.

Розвиток комунікативної компетентності громадянина та реформування його суспільного життя потребують реалізації таких ідей філософського, людинознавчого, народознавчого знання, які б сприяли саморозвитку, самотворчості, самоідентифікації особистості, здатної жити в злагоді з іншими людьми і собою. Значні можливості в реалізації цих завдань належать освіті, найближчою перспективою якої, на думку Г. Філіпчука, «...є не лише її розвиток в напрямі визнання педагогом, суспільством права учня бути активним суб'єктом навчально-виховного процесу, формування у нього найцінніших рис – індивідуальності, творчості, громадянськості, а й забезпечення неприпустимості насильства над свідомістю особистості, маніпулювання її поведінкою. Це означає, що ... необхідно забезпечити вироблення у людини певного імунітету до світоглядної безпорадності в хаосі розбурханого політичного суспільного життя, підготувати її світобачення, а не кинути напризволяще в стихію агресивної політизації полярних таборів чи суспільної індиферентності» [5, 2].

Обґрунтування роботи. Автор на основі аналізу багатьох педагогічних праць раніше вказувала на значний потенціал освіти для процесу поглиблення толерантності [4, 104-105]. Освіта з найменшого віку впливає на людину, формуючи спочатку доброзичливість, уміння дитини у своїй поведінці не виходити за певні межі, формує лояльність та інтерес до відмінностей і здатність оцінювати людину неупереджено, не за належністю до тієї чи іншої спільноти, а за людською сутністю, і більше того, освіта вчить бачити й переживати власну глибинну схожість з іншими людьми, без якої жоден індивід, навіть найтолерантніший, існувати не може. У системі освіти продукуються уявлення про толерантність, як мету співтовариства, спільноти та утворюються нові смислові простори не тільки для інтерпретації толерантності, але й ряду інших ключових понять і положень, головним серед яких є те, що саме толерантність стає чинником, який виводить сучасне суспільство на загальний огляд його меж і можливостей існування, коли співтовариство робить предметом свого обговорення саме толерантність. У процесі навчання застосовуються різноманітні засоби й способи, що сприяють вихованню толерантності шляхом формування полікультурної когнітивної сфери (наповнення змісту освіти протилежними, суперечливими відомостями

про сторони, властивості, залежності в об'єктах, процесах і явищах; упровадження плюралізму думок і відмова від ієрархічної картини світу, створення умов дотримання етичних норм суб'єктами освіти будь-яких рас, народів, релігій, національностей у процесі їхньої взаємодії тощо). Виховання толерантності в закладах освіти стає особливо важливим, тому що педагоги є головними носіями демократичних цінностей, моральних рис, активної життєвої позиції, психологічної готовності до терпимості заради позитивної взаємодії з людьми іншого культурного, національного, релігійного й соціального середовища тощо.

Слід зазначити, що останнім часом в освіті стає помітним процес розгортання полікультурності, який йде все далі: у навчальних закладах різних рівнів акредитації і профілів навчання з етнокультурною змістовою компонентою освіти розробляються оригінальні навчальні плани, авторські програми курсів, навчальні посібники тощо; причому, якщо на попередньому етапі найважливішою проблемою цих шкіл було змістовне виділення етнічного та релігійного компонентів, то зараз на перший план висуваються проблеми організації діалогу з іншими культурами, а обов'язковою підставою сучасної освіти постає затвердження в свідомості суб'єктів освіти значення історичного коріння свого народу, його духовних начал, громадянських і патріотичних ідей, гуманістичних пошуків шляхів узгодження спільного життя з іншими народами, з усім людством. Разом із тим, запропоноване нами раніше визначення толерантності як світоглядного кредо, як моральної настанови, що зумовлює активну соціальну позицію та психологічну готовність до позитивної (конструктивної, діалогічної) взаємодії з людьми іншого національного, релігійного, соціально-класового середовища, інших поглядів, стилів мислення й поведінки [4, 119], спонукає звернути увагу на те, що проблема толерантності та утримання її на «некритичних виявах» побутової агресивності, непримиренності, неприйняття чужого стилю поведінки тощо має стосуватися, насамперед, зміни векторів у вихованні на формування ціннісних орієнтирів, реалізації довготермінових стратегій в органічній єдності з оптимізацією умов, від яких залежить, наскільки ці стратегії в освіті знайдуть свою соціальну цінність і будуть привласнені особистістю як абсолютна цінність разом із такими, як життя, свобода, демократія та відповідальність.

Отже, філософсько-світоглядне розуміння толерантності має, по-перше, відійти від перебільшення результатів аналізу виявів толерантності (поведінкових фактів) та звернути увагу на толерантність як на можливість, як на внутрішню, нереалізовану сторону дійсності. І хоча, на думку М.Булатова, «...сама по собі можливість абстрактна, ще не має існування... але вона стає реальною, коли з'являються умови... Для самої можливості вони випадкові, оскільки не залежать від можливості... проте можливість має суттєве значення для людей в аналізі дійсності, особливо в тій сфері, в якій всі вони живуть, яка зачіпає їхні цілі та інтереси, тобто в соціальній історії й остання завжди містить у собі певний спектр можливостей, а яка з них буде втілена в життя і відіб'ється на всіх, залежить від багатьох обставин і не в останню чергу від енергії і змісту

діяльності зацікавлених верств населення. Без цього найкраща можливість залишиться в собі, не перейде у дійсність» [2, 305-306].

Таким чином, толерантність як абстрактна можливість, по-перше (з об'єктивного боку), за певних умов може бути дійсною, по-друге, (з суб'єктивного боку), за певними передумовами може мислитися як дійсне, тобто і є напрямком розвитку, притаманним кожному життєвому явищу, є тенденцією, яка може бути експлікованою тільки як можливість.

Саме тому найбільш суттєвою колізією у сенсі методології дослідження толерантності та імплементації її, як ідеї, в дійсність ми вважаємо намагання аналізувати та узагальнювати факти (екзистенціали), що розкривають наступний зміст без урахування буття можливості, а з другого боку, визнання ненасильства виключно на основі схоластичного тлумачення толерантності як категорії. Можливість же завжди припускає посилення на суперечність, яка розуміється як характеристика одночасно об'єкта та суб'єктивного переживання, вона не пов'язана ані з пізнанням того, що може бути, ані з пізнанням себе самої. Оскільки можливість існує в різних формах, а пізнання ймовірностей, можливостей не завжди впливає на наші гностичні здатності, то пізнання без посилення на можливість є незначущим, а дослідження буття має базуватися переважно на вивченні можливостей, а не певних виявів.

Так, без аналізу можливості не можна досягнути й сприйняти всі суперечливі детермінації та модифікації виявів толерантності: одні люди надто терплячі до інших, інші ж не вміють стримувати себе; деякі індивідууми здатні силою переконання змусити себе не помічати неприємних рис у інших, інші ж – прагнуть знайти певний «конфліктоген»; характер людини може викликати в інших часткове або повне її засудження, неприйняття й роздратування, а може залишити інших індиферентними до неї; змінною є комунікативна толерантність у батьків і дітей, шлюбних партнерів, у приятелів чи друзів – періоди терпіння несподівано можуть змінюватись моментами роздратування тощо.

Отже, слід виходити з того, що механізм виникнення й прояву толерантності органічно пов'язаний із психологією особистості та є відображенням її властивостей, її усвідомленого або підсвідомого реагування на те, що «Інший» має певні відмінності. Слід також додати, що драматизм психології сприйняття людини людиною полягає в тому, що враження як про себе, так і про іншого є суб'єктивними, а негативну оцінку партнера можуть викликати різноманітні за характером події, як суттєві, так і незначні. З позицій філософської рефлексії ми не можемо не запропонувати метод посибілістського мислення та конкретного розрізнення понять «потенціал» і «можливість». Слід визнати слухним з цього приводу висловлювання Л. Горбунової, яка за результатами філософського аналізу багатьох праць вітчизняних та зарубіжних дослідників пише: «Діалогічний принцип полягає у встановленні додаткового, конкурентного, антагоністичного зв'язку між двома протилежностями. Він допомагає вийти за межі нерозв'язних суперечностей у ширший контекст можливості їх розв'язання. У контексті подолання дисциплінарних, парадигмальних, культурних та інших кордонів та меж релевантним є принцип

трансгресії. У просторі «між-» й «транс-» змінюється модальність складного мислення – воно стає можливісним...» [3, 48]. Згідно з визначенням, наведеним у філософському словнику, «потенція – можливість, внутрішня сила, здатність до дії, а потенційність – (лат. *potentia* – здатність, сила, могутність) – властива життєвій субстанції тенденція, яка за певних сприятливих умов досягає своєї мети [6, 357]. У такому розумінні звернення до філософської рефлексії щодо сутності толерантності є дуже доречним, воно робить очевидним особистісний і суспільний характер толерантності.

Дослідження толерантності як однієї з важливих якостей людини, що інтегративно відображає ступінь її соціальної зрілості та виховання, досвід спілкування особистості з іншими та різноманітні прояви її культури, цінностей, потреб і інтересів, настанов, характеру і темпераменту, звичок і особливостей мислення тощо, значною мірою підтверджують особистісний характер діяльності людини, її стосунків з близьким оточенням та колегами на роботі, кар'єрного зростання й виконання професійних обов'язків, а також почуття самодостатності й щастя.

Толерантність у такому контексті постає системоутворюючою характеристикою особистості, певним психологічним ансамблем різноманітних якостей індивіда, насамперед, моральних, ментальних та інтелектуальних. Причому у можливісному розумінні дещо інакше виглядає залежність зрілості толерантності від рівнів розвитку особистості. До цих рівнів ми відносимо: гностичний – пізнання й визнання цінностей своєї культури й культури інших людей; операційно-діяльнісний – визначення стратегії і тактики поведінки й діалогу з іншими людьми; рефлексійний, або аналітико-результативний, тобто аналіз результатів взаємодії, розробка моніторингу відносин і складання програм саморозвитку. Дослідження і досвід свідчать, що іноді формально визначена різниця в цих рівнях постає незначною, якщо мова йдеться про життєві загальнолюдські цінності, що визначають сенсожиттєву орієнтацію і в побуті відповідають висловлюванню: «Для мене не важливо, до якої віри, нації, партії належить людина: була б вона доброю людиною. Це є важливим».

Усвідомлення соціального характеру толерантності й того факту, що світ і соціальне середовище багатомірні, диктують думку, що й погляди на цей світ є різними, їх не можна зводити до одноманітності чи на чийсь користь. Тому мова повинна йти про широкий культурно-освітній простір, який охоплює не лише школу й педагогіку. Тим більше, що сучасна епоха вносить суттєві корективи в організацію освіти як системи, яка все глибше входить в інтеграційні процеси, в єдиний інформаційний простір, стає безперервною у хронотопі, розростається до меж вселюдського життя, а це вимагає врахування цілісності усіх впливів соціуму на людину, яка в ньому сама здатна «відкривати» своє місце, власну унікальність, неповторність, робити освітнє середовище принципово відкритим, рухливим, пластичним, здатним перетворювати значення на особистісні сенси, створювати умови для безперервного саморозвитку і культурності.

Невипадково М.Бахтін вказував, що «...взагалі кожне принципове (авт. – цілісне) ставлення має творчий продуктивний характер... Якщо ми відходимо від цілісного ставлення до речей і світу, визначеність предмету постає перед нами як щось чуже й незалежне і починає губитися, і ми самі підпадаємо під панування випадкового, втрачаємо себе, втрачаємо й усталену визначеність світу» [1, 10]. Визначаючи основоположною метою сучасної освіти цілісність розвитку й саморозвитку людини культури як поєднання в ній складників культурного начала: свободи, гуманності, творчості, моральності, духовності, адаптивності, необхідно зазначити, що цілісна людина культури в сучасному розумінні – це не властивості та функції, не сума добродійностей та еталонів культурності, а людина, здатна з максимальною ефективністю реалізувати свої індивідуальні здібності, інтелектуальні та моральні можливості в межах відповідальності перед усім світом: природою й людьми. З цього приводу М.Бахтін з жалем пише: «Нас у житті цікавить не людина як цілісність, а лише окремі її вчинки, з якими ми вимушені мати справу в житті, в яких ми так чи інакше зацікавлені... Менше цього в собі ми вміємо і можемо сприймати дану цілісність власної особистості». Він вказує на зразковий приклад у цьому плані художньої творчості: «У художньому творі в основі реакції автора на окремі прояви героя існує єдина реакція на цілісність героя, усі окремі його вияви мають значення для характеристики цього цілого як моменту його. Ця тотальна реакція щодо героя має принциповий і продуктивний, утворювальний характер» [1, 12].

Отже, у проектуванні цілей, змісту, технологій та організаційно-управлінських умов формування толерантності слід враховувати як сутність, специфіку, межі, структуру толерантності, так і можливісний (імовірнісний) характер її виявів та способів розгортання потенціалу полікультурної освіти, так і створення сприятливих умов для розвитку особистості в її толерантнісному піднесенні.

Висновки. У межах зазначеного дослідження в процесі реалізації потенціалу освіти варто звернути увагу на усі рівні розвитку homo educandus, до яких слід віднести: інтелектуальний, що полягає у виборі парадигм мисленнєвої діяльності людини, зокрема, переходу до метатеоретичного мислення, що надасть розуміння фундаментальних принципів співіснування людей тощо; ціннісно-орієнтаційний, морально-етичний, естетичний, емоційно-сенсорний, енергодинамічний, алгоритмічний, характерологічний, функціональний та інші.

Таким чином, освіта має як широкі можливості формування й вивчення толерантності, так і обмеження, якщо толерантність буде розглядатися або як загальний феномен (здатність організму витримувати неприємні впливи чинників середовища), або як психологічне явище (терпимість, витривалість, психічна стійкість до наявності фрустраторів і стресорів, що сформувалися в результаті зниження чутливості до їх повторної дії) тощо. Оскільки немає можливості встановити усі взаємозв'язки толерантності з комплексом різноманітних людських якостей: від інтелектуальних до ірраціональних, амбівалентних, то толерантність слід розуміти як світоглядний феномен, як

складник культурності, що означає здатність людини досягнути надбіологічні програми життя за допомогою різних культур. Причому ці програми є не лише способом регулювання стосунків з суб'єктами інших культур, а постають способами організації життя людини на всіх його рівнях.

Напрями подальшого наукового дослідження:

До розуміння толерантності слід залучити посибілізм (можливісне мислення), цілісність аналізу усіх уявлень, виявів щодо толерантності та процесу імплементації ідей і стратегій толерації в багатогранне життя людини, і найголовнішою засадою варто визнати методологію розуміння толерантності в гармонійній єдності усіх форм «зустрічей» ідентичностей та комунікативної діяльності особистості, насамперед на основі діалогічних універсалій. Цей науковий ракурс, запланований нами для подальшого дослідження, має сприяти утвердженню консенсуальної етики.

Список використаної літератури

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / Сост. С.Г.Бочаров. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: do.gendocs.ru/docs/index-59934.html
2. Булатов М.О. Філософський словник / М.О. Булатов. – К.: Стіло, 2009. – 575 с.
3. Горбунова Л.С. Складнісне мислення як відповідь на виклик епохи // Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів: / авт. кол.: В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, В. Лутай та ін. – К.: Педагогічна думка, 2011. – 320 с. – С.35–49.
4. Сіман О.М. Становлення та розвиток толерантності в етноконфесійних відносинах сучасної України: Дис... к. філос. н. / О. М. Сіман. – К., 2009. – 195 с.
5. Філіпчук Г. Філософсько-соціологічні аспекти реформування освіти в Україні / Філіпчук Г. // Шлях освіти. – 1996. – №2. – С.2–7.
6. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА – М, 2002. – 576 с.

REFERENCE

1. Bakhtin M. Aesthetics of verbal creativity / Sost. S..Bocharov. - M.: Art of, 1979. - 424 p.: [Electronic resource]. - Access: do.gendocs.ru/docs/index-59934.html
2. Bulatov M..Philosophical dictionary / M. Bulatov. - K.: Stylos, 2009. - 575 p.
3. Gorbunova L. Component of thinking as a response to the challenge of the era // Philosophy and Methodology of higher education in Ukraine in the context of European integration processes: / bus. col.: W. Andruschenko (head), M. Boychenko, L Gorbunova, V. Lutay and others. - K.: Educational thought, 2011. - 320 p. - P.35-49.
4. Siman O. Formation and development of ethnic religious tolerance in modern Ukraine relations: Dissertation of the candidate of philosophical sciences. / O. Siman. - K., 2009. - 195 p.
5. Filipchuk G. Philosophical and sociological aspects of educational reform in Ukraine / G. Filipchuk // Path of education. - 1996. - №2. - P.2-7.
6. Philosophical encyclopedic dictionary. - M.: INFRA - M, 2002. - 576 p.

ТРОИЦКАЯ Е.М., кандидат философских наук, доцент, докторант Национального педагогического университета им. М.П.Драгоманова (Киев, Украина) troizka@ukr.net

РЕИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ: ФИЛОСОФСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ ЕЕ ЗНАЧИМОСТИ, ВОЗМОЖНОСТЕЙ И ГРАНИЦ

В статье представлена попытка реинтерпретации толерантности как уточнение и изменение ее значения и смыслов на основе философской рефлексии возможностей, границ и потенциала. Автор характеризует существенную роль образования, в частности поликультурно ориентированной его составляющей, в формировании толерантности и раскрывает возможности и потенциал этого образования. Толкование толерантности в современных условиях требует философско-мировоззренческой рефлексии, что обогащает жизненными смыслами толерантное возвышение. В результатах исследования определены следующие конструкты: метатеоретическое мышление; POSSIBILITY (вероятностное мышление); целостность анализа как представлений людей о толерантности, так и разнообразия ее проявлений в поведении людей; методология имплементации толерантности в широкое культурно-образовательное пространство и учет его влияния на толерацию.

Ключевые слова: возможность, культурно-образовательное пространство, образование, POSSIBILITY мышление, потенциал, реинтерпретация, толерантность, целостность развития человека.

Troitskaya, Yelena, Ph.D., associate professor, doctoral candidate of the National Pedagogical University. M. Dragomanov (Kyiv, Ukraine) troizka@ukr.net

TOLERANCE REINTERPRETATION: PHILOSOPHICAL-EDUCATIONAL COMPREHENSION OF ITS SIGNIFICANCE, POSSIBILITIES AND BOUNDARIES

The article is an attempt of tolerance presentation as specification and change of its meaning and senses on the basis of philosophical reflexion of possibilities, boundaries and potential. The author characterizes the great role of education, in particular its polyculturally oriented constituent, in forming the tolerance and reveals the possibilities and potential of this education. The tolerance interpretation under the present-day conditions requires philosophical worldview reflexion that enriches the tolerance uplifting with life senses. As the research results the following constructs were determined: meta-theoretical thinking; POSSIBILITY (possibility thinking); the integral analysis of people's perception of tolerance and the variety of its manifestations in people's behaviour; methodology of tolerance implementation into the wide cultural-educational space and taking into account its influence on toleration. Research tolerance as one of the most important human qualities that integrative reflects the degree of social maturity and awareness, experience in dealing with other individual and diverse manifestations of culture, values, needs and interests, attitudes, character and temperament, habits and peculiarities of thinking, etc., mostly confirm the personal nature of man, his relationship with the inner circle and colleagues at work, career and professional capacity, as well as a sense of self-sufficiency and happiness.

Key words: possibility, cultural-educational space, education, possibility thinking, potential, reinterpretation, toleration, integrity of human development.

*Дата надходження рукопису 15.03. 2015 року
Рекомендовано до публікації 20.03.2015 року*